

**15-16 APREL
2022**

**TOSHKENT
O‘ZBEKISTON**

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR: INNOVATSION G‘OYALAR
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI”**

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
G.O. MAVLONOV NOMIDAGI SEYSMOLOGIYA INSTITUTI**

O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

**“TADQIQOT.UZ”
XALQARO ILMIIY JURNALLAR PORTALI**

**GEOGRAFIK TADQIQOTLAR:
INNOVATSION G‘OYALAR VA RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI**

**II
XALQARO ILMIIY-AMALIIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

Toshkent - 2023

Geografik tadqiqotlar: innovatsion g'oyalar va rivojlanish istiqbollari:
II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plam (15–16-aprel, 2022-yil,
Toshkent). –Toshkent.: TADQIQOT.UZ, 2023. – 847 bet.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4751426>

To'plamda keltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalaridan tabiiy geografiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik, tashqi iqtisodiy faoliyat, turizm, gidrologiya, gidrometeorologiya, geologiya, geodeziya, kartografiya hamda geoinformatika sohalaridagi mutaxassislar, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistratura va bakalavriat talabalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari hamda geografiya faniga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Tahrir kengashi:

g.f.d., professor Hikmatov F.H.
g.f.d., katta ilmiy xodim Rafiqov V.A.
g.f.n., dotsent Sharipov Sh.M.

Kengash a'zolari:

g.f.n., dotsent Tashtayeva S.K.
g.f.n., dotsent Shomurodova N.T.
PhD, dotsent Shomurodova Sh.G'.
PhD, dotsent Prenov Sh.M.
PhD, dotsent Raxmonov D.N.
PhD, dotsent Raxmonov K.R.
PhD, dotsent Umirzoqov G'.O'.

Mas'ul muharrir:

Ibragimov Sh.U.

©Mualliflar jamoasi

©tadqiqot.uz

TIBBIYOT GEOGRAFIYASINING TARIXIY SHAKLLANISHI

Komilova Nilufar Qarshiboyevna

g.f.d., professor

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Xoldarov Elshodjon Ibroximjon o‘g‘li

magistrant

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: Maqolada tibbiyot geografiyasining rivojlanish tarixi, tarixiy bosqichlari, olimlar tomonidan o‘rganilishi bilan bog‘liq ma‘lumotlarga e‘tibor qaratilgan. Maqolada ilk tibbiyot geografiyasiga hissa qo‘shgan Gippokrat, Galen kabi olimlar bilan bir qatorda sharq qomusiy olimlari Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Ar-Roziy kabi olimlar asarlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: antik davr, sog‘liqni saqlash, tibbiyot geografiyasi, inson salomatligi, tashqi muhit, kasalliklar geografiyasi, tibbiy geografik tadqiqotlar.

HISTORICAL FORMATION OF MEDICAL GEOGRAPHY

Komilova Nilufar

Xoldarov Elshodjon

Annotation. The article focuses on the history of medical geography, its historical stages, and its study by scientists. The article analyzes the research of Eastern encyclopedists Abu Rayhan Beruni, Ibn Sina, and Ar-Razi, along with scientists such as Hippocrates, Galen, who contributed to the early medical geography.

Keywords: antiquity, health, medical geography, human health, environment, disease geography, medical geography.

Tibbiyot geografiyasi tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning ildizlari olis o‘tmish sari bizni yetaklaydi. Qadimgi Hindistonda yaratilgan ilk tibbiyotga oid asar bu “Ayur Veda”lar (Hayotni bilish) hisoblanadi. Unda kasallikni keltirib chiqaruvchi asosiy manbalar birinchi o‘rinda iqlim va ob-havoning o‘zgarishi, insonlarning yashash joyi, og‘ir jismoniy mehnat, ovqat rejimining buzilishi deb ko‘rsatilgan. Tashqi muhitning inson organizmiga ta‘siri haqida mil. avv. IX-VI asrlarda qadimgi O‘rta Osiyo va uning atrofidagi hududlarda keng tarqalgan zardushtiylik dini va uning muqaddas kitobi hisoblangan “Avesto”da zaruriy fikrlar yoritib berilgan [1].

Tibbiy geografik bilimlarning shakllanishida qadimgi yunon olimlarining o'zni katta. Jumladan, Gomerning "Iliada" dostonida ikki afsonaviy yunon tabiblari haqida fikr yuritilgan. Korneliy Sels o'zining tibbiyot to'g'risidagi asarida "qadimgi tibbiyotni uch qismga ajratgan edi: biri-hayot tarzi bilan davolaydi; ikkinchisi dori-darmon bilan; uchinchisi esa jarrohlik yo'li bilan", degan edi [2].

Jahon tibbiyotida o'chmas iz qoldirgan mashhur yunon olimi Gippokrat (mil.avv. 460-377) ham inson salomatligini belgilashda tashqi muhit ta'sirini alohida ta'kidlab o'tgan. Gippokrat tabib va sayyoh edi, ya'ni u ko'p sayohat qilar, turli mamlakatlarda bo'lar ekan, u o'sha yerlardagi odamlarning turmush tarzi va urf-odatlarini, davlatlarning iqlimi, suvi, havosi va boshqa tabiiy sharoitlarini inson kasalliklariga ta'sirini o'rganar edi. Gippokrat har xil geografik zonalarda turlicha odamlar yashashlarini ko'rdi, ularning o'z tana tuzilishlari, xarakter xususiyatlari bilan farq qilishlarini aniqladi [1]. Olim bu haqda shunday degan edi: "Odam organizmining tabiatini tashqi muhit belgilaydi. Jamiyat esa o'z qonun-qoidalari bilan odam tabiatini o'zgartirishi mumkin". Bundan shuni ta'kidlash mumkinki, Gippokrat inson organizmiga ijtimoiy muhitning ta'sirini ham yaxshi anglagan. Gippokrat tomonidan "Gippokrat to'plami", "Havolar, suvlar va joylar", "Tibbiy qasam", "Epidemiyalar", "Qonun" singari ko'plab asarlar yozilgan. Ayniqsa, olimning "Havolar, suvlar va joylar" nomli kitobi tibbiyot geografiyasiga oid dastlabki asar bo'lib, u mil. avv. 424 yilda yaratilgan [3].

Tibbiyot geografiyasi tarixining ikkinchi bosqichi eramizning I-XV asrlarini o'z ichiga oladi. Bu davrda O'rta Osiyo hududida yashab o'tgan ko'pgina faylasuf olimlar asarlarida tibbiyot geografiyasiga oid bilimlar keng yoritilgan. Jumladan, Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" nomli asarida "Avesto" va undagi tabobat hamda sog'liqni saqlash tadbirlariga oid ko'plab ma'lumotlar ko'rsatib o'tilgan. Ushbu muqaddas kitobda inson o'z salomatligini qanday asrashligi, gigiyena, ruhiy va tana pokligi haqida fikrlar berilgan. Shu bilan birga, asarda yer, havo va suv e'zozlanib, kasalliklarning tarqalishi hamda ularni oldini olishga doir nodir fikrlar ham bitilgan.

Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr Ar-Roziy, Sharofuddin Ayloqiy, Najibuddin Samarqandiy, Ismoil Jurjoniy, Sulton Ali Xurosoniy, Mansur Ibn Mahmud singari olimlar asarlarida ham shunga o'xshash tibbiy geografik ma'lumotlarni uchratish mumkin. Jumladan, bunday fikrlar vatandoshimiz Abu Rayhon Beruniy tomonidan ham ilgari surilgan edi. Uning yozishicha, "Odamlar tuzilishlarining rangi, surati, tabiat va axloqda turlicha bo'lishi faqatgina nasablarining turlichaligidan emas, balki tuproq, suv, havo va yerning, kishilar yashaydigan joylarning turlichaligidan hamdir" [3]. Abu Ali ibn Sino kasalliklarning kelib chiqish sabablarini aniqlashda va davolashda tashqi sharoitning (iqlim, ob-havo, turar-joy, ovqatlanish va x.k.) ta'siriga alohida e'tibor qaratgan edi. U ba'zi kasalliklarni davolash uchun iqlimni

o'zgartirish zarurligini, dengizlarda sayohat qilish, musaffo havoli joylarga borishni tavsiya qilgan.

Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo al-Roziy (865-925) O'rta Osiyo hududida yashab ijod qilgan mashhur tabiblar, jumladan Abu Bakr Ar-Roziy asarlarida kishilarda uchraydigan kasalliklarning aksariyat qismi uning yashash joyi bilan bog'liqligi qayd etilgan. U hatto kasalxonalar qurilishida joyning iqlimi, joylashgan o'rni kabi jihatlarga e'tibor berish zarurligini ta'kidlagan [5].

Ilk tibbiy geografik axborotlar rus olimlari V.N.Tatishev, V.V.Lomonosov, S.P.Krashennikov ishlarida yoritib berilgan. Ular iqlim, o'simliklar, tub aholining urf-odatlarini, mazkur davrda o'lkada keng tarqalgan kasalliklar haqida ma'lumotlar to'pladi. Tibbiy geografik bilimlarning shakllanishida harbiy vrach P.Z.Kondoidi (1710-1760) ning xizmatlari katta. U ko'plab harbiy sayohatlarda bo'lib, askarlarni salomatlik holati turli joylarda har xil bo'lishini, hududlarning tabiiy shart-sharoitlarini ularning hayotiy faoliyatlariga ta'sirini aniqladi. XIX asrda jahonda aholi kasalliklarini ifodalovchi bir qancha atlaslar yaratildi. 1856-yilda ingliz tilida nashr etilgan Sonstanning maxsus atlasida jahonda keng tarqalgan kasalliklarning dastlabki xaritalari chop etildi. 1856-yilda nemis epidemiologi va gigiyenisti Girsh o'zining geografik patologiya borasidagi maqolasini yozdi.

XVIII asr oxiri XIX asrda tibbiy geografik tadqiqotlardan bosh maqsad jahon miqyosida keng tarqalgan o'lat, vabo singari epidemiyalarga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat bo'ldi. Bu davrda tibbiyot geografiyasi katta yutuqlarga erishdi. Masalan, rus harbiy vrachlari M.Mudrov, R.Chetirkin, I.Enegolm kabilar turli geografik zonalaridagi harbiy xizmatchilar va ular organizmlariga ta'sir etuvchi omillarni o'rgandi. 1845-yilda Rossiya Geografiya jamiyati tarkibida ikki mashhur tibbiyot olimlari: V.I.Dal va K.M.Ber faoliyat ko'rsatdilar. Asr oxiriga kelib tibbiyot geografiyasi tibbiyot va geografiyadan ajralib chiqqan alohida mustaqil fan sifatida shakllandi. Ushbu fanning nazariy masalalarini yoritishda S.P.Lovsov, E. X.Ikavits va N.I.Toropov singari olimlarning xizmatlari katta bo'ldi [7].

XX asr boshlarida tibbiy tadqiqot ishlari sezilarli tarzda o'zgardi. Chunki, bakteriologiya, gigiyena, statistika sohalarining yuzaga kelishi mazkur soha taraqqiyotida ham tub burilish yasadi. Amerikalik olimlar Layt (1944), keyinchalik Mey (1950), yapon olimlaridan Masako (1956), meksikalik olim Saens de Iya Kalsada (1956) singari olimlar fan rivojiga o'z ulushlarini qo'shdilar. Shuningdek, jahon tibbiyot geografiyasining nazariy va amaliy masalalarining yoritilishida chet el olimlaridan Ratsel, Stemp, Bojyo-Garne va boshqa ko'pgina olimlarning xizmatlari ham katta bo'ldi [6].

1950–1960-yillarda jahonning ko'pgina mamlakatlarida tibbiyot geografiyasining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lgan nozogeografiya borasida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Chunonchi, 1954 yilda Vashingtonda bo'lib o'tgan

Geografiya jamiyati Xalqaro anjumani saraton kasalligi, uning kelib chiqish sabablari va geografiyasiga bag‘ishlandi [7,8].

Ko‘pgina olimlar (G.A.Popov, E.N.Pavlovskiy, A.V.Chaklin, E.N.Rijikov) bu vaqtda ayrim kasalliklarning geografik tarqalishini aniqlasalar, ba’zilari (E.I.Ignatev, V.P.Byakov, V.A.Nikonov) tabiiy zonalar va landshaftlar, ularning inson salomatligiga ta’sirini o‘rgandilar, yana ayrimlari esa (A.A.Shoshin, A.A.Keller, B.V.Vershinskiy) tibbiyot kartografiyasi ustida ish olib bordilar. 1960–1970-yillarda sobiq Ittifoqda tibbiyot geografiyasi sohasida bir necha ilmiy markazlar tadqiqotlar olib bordi. Bular orasida Geografiya jamiyatining Moskva filiali (A.D.Lebedev, V.Y.Podolyan, A.P.Avsin, A.G.Voronov, E.L.Rayx, A.V.Chaklin va boshq); Tomsk ilmiy markazi (bu yerda mashhur iqlimshunos V.I.Rusanov boshchiligida tadqiqotlar olib borildi); Irkutskda esa E.I.Ignatyev boshchiligida B.B.Proxorov, B.V.Vershinskiy, S.P.Buslov singari yirik tibbiy geograflar faoliyat ko‘rsatdilar. 1962-yilda A.A.Keller tibbiy geografik rayonlashtirishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqdi va mazkur tamoyillar asosida bir qancha mintaqalar tibbiy geografik jihatdan rayonlashtirildi.

Umuman olganda, tibbiy geografik tadqiqotlar tarixiga oid ma’lumotlarni o‘rganish asnosida shunday xulosa qilish mumkinki, bunday tadqiqotlar juda uzoq tarixga borib taqaladi. Ularni o‘rganish esa kelgusida mazkur sohani yanada chuqurroq o‘rganishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қодиров А.А. Тиббиёт тарихи. -Т.: Ибн Сино, 1993. -271 б.
2. Чаклин А.В. География и здоровье. -М.: Знание, 1986.-152 с.
3. Комилова Н.Қ., Солиев А.С. Тиббиёт географияси. -Т.: Истиклол, 2005. -162 с.
4. Абу Али Ибн Сино. Тиб қонунлари. Ж.1. -Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. -304 б.
5. Абу Бакр Ар-Розий. Касалликлар тарихи. -Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. -251 б.
6. Комилова Н.Қ., Равшанов А, Муҳаммедова Н, Тиббиёт географияси ва глобал саломатлик. –Тошкент: Мумтоз сўз, 2019-10 б.
7. Прохоров Б.Б. Здоровье человека как функция истории и географии // Энергия. 2002. -С. 32-36.
8. Комилова Н.Қ, Тиббиёт географиясининг назарий ва амалий масалалари. – Тошкент: Шарқ, 2016, -5 б.